

Latvisko tekstu neartikulējamā leksika

Neartikulējamā leksika pieder pie svešvārdiem. Savukārt svešvārdi pieder pie aizguvumiem un par tādiem tiek definēti, taču aizguvumi ir gan tādi, kas latviešu valodā ir asimilējušies (*liedags, ģimene, baznīca, slikts, bikses* u. c.), kā arī tādi, kas nav asimilējušies. Tādā kārtā svešvārdi ir definējami kā neasimilējušies aizguvumi, lai gan gluži stingra robeža piederībai pie vienas vai otras grupas nepastāv. Tā, piemēram, ne visai sen izdotā svešvārdu vārdnīcā (sk. I.Andersone u. c. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga, Avots, 2008) nav vārda *tēja* (aizguvums no ķīniešu caur vācu valodu), bet ir vārds *kafija*. Pēdējais no svešvārdu kārtas izklūt nevar, jo skaņa *f* vienmēr paliks latviešu valodai sveša skaņa, kamēr pirmo var uztvert arī kā asimilētu vārdu. Minētā vārdnīca satur 25 000 latviskos tekstos sastopamu svešvārdu, kas liecina, ka šī leksikas daļa ir nopietni iekļāvusies latviešu valodā un ieņem tajā būtisku vietu. Tās piederību mūsdienu latviešu valodai pastiprina arī tas fakts, ka šie vārdi pārstāv tikai oficiālo latviešu rakstības alfabētu un ir lokāmi. Tādā kārtā tos var ierastā veidā uztvert un ar tiem óperēt jebkurš latviešu valodas lietotājs. Svešatnīgumu īpašāk demónstrē tikai pavisam neliela šīs leksikas daļa ar nelokāmiem vārdiem, tādiem kā *rōzā, lillā, antrašā, bóa, bra, čačača, agrežē, antrē, ateljē, buklē, bezē, dekóltē, dōsjē, fójājē, karatē, prótežē, alibi, bikini, cunami, džakuzi, dhóti, bugi-vugi, autō, adadžō, alegrō, aikidō, argō, avokadō, aikidō, džudō, sambō, bólerō, bórdō, bravō, bungalō, depō, gnu, dzaibacu, dzimmu, azū, bārbekjū, dežavū* u. c. Dažiem nelokāmajiem vārdiem līdztekus pastāv lokāmas fórmās, piemēram – *buržuā - buržujs, galifē - galifejas, dražē - dražejas* u. c.

Savukārt neartikulējamā leksika latviskos tekstos ir sastopama galvenokārt zinātniskā jomā. Tie ir starptautiskie apzīmējumi, kuru rakstība nav grozāma, un tādējādi to pareizo izrunu zina tikai speciālisti un arī tad ne vienmēr. Sākotnēji internacionālistus ņēma no latīņu vai sengrieķu valodas, taču mūsdienās apzīmējamā ir tik daudz, ka šo valodu resursi ir ievērojami izsmelti un jauni starptautiski apzīmējumi tiek ņemti no jebkuras valodas (arī latviešu, piemēram: *The first recorded evidence of the cultivating of tējas sēne is attributable to the Chinese empire*), bet visas valodas pat pólíglóti nevar pārzināt.

Jau kā senāka tradīcija pastāv vietējo valodu apzīmējumu papildus ilustrēšana ar starptautiskiem apzīmējumiem, novietojot tos aiz vietējā vārda iekavās vai citādās divpusējās izdalītājpieturzīmēs, piemēram: *Mūsdienu cilvēki pieder pie hórdaiņu tipa (Chordata), zīdītāju klases (Mammalia), pērtiķu kārtas (Primates), cilvēku dzimtas (Hominidae), cilvēku ģints (Homo) saprātīgā cilvēka (Homo sapiens) sugas. Kurvjzieži (Compositae) ir augu dzimta ar 900 ģinšu 20 000 sugām vispār un 65 ģinšu 130 sugām Latvijā. Ļoti iecienīta ir filadelfu Lemuāna sugas (Philadelphus x lemoinei) šķirne `Erectus`, kā arī šķirnes `Albâtre`, `Bouquet Blanc` un `Girandole`. Taču, meklējot zinātniskajā literatūrā ilustratīvā teksta piemērus tematiskajai vārdnīcai, man uzkrita tas, ka mūsdienās internacionālisti tiek arī diezgan plaši izmantoti nevis vietējo apzīmējumu papildus ilustrēšanai, bet gan kā vienīgie apzīmējamo vienību nóminanti, vietējai nóminācijai vispār iztrūkstot, piemēram: *Latvijā no lapuķauķu sugām plašāk pazīstami ir čunčīņi, svirlīši, vītīši un zaļie ķauķīši, bet Phylloscopus inornatus un Phylloscopus proregulus ieklīst reti. Pildīti kurvīši ir mārpuķīšu šķirnēm Ātna, Frühlingsfreude, Longfellow un citām. Latvijā tika rajónētas lapu salātu šķirnes Rīgas, Moskovskij parņikovij, Betnera, Maija* u. c. Baltijas jūrā mīt Baltijas brētliņu pasuga *Sprattus sprattus balticus*, bet Melnajā jūrā turiēnes pasuga *Sprattus sprattus**

phalericus. Milleriōze ir aitu un kazu invāzijas slimība, ko ierosina dzimtas **Protostrongylidae** nematode **Muelleris capillaris**. Pie šīs grupas pieskaitāmi tādi preparāti kā **Naprosyn, Indomee, Brufen, Voltaren, Clinoril, Orudis, Felden un Alganex**. Pie nesteroido pretiekaisuma līdzekļu grupas pieskaitāmi arī t. s. salicilskābes preparāti, piemēram, **Albyl, Magnecyl un Treo.** **Hallux valgus** gadījumā var lietot ieliktnus vai pēdiņas un paplašināt kurpes. **Hallux valgus** (greizais īkšķis) rodas tāpēc, ka kurpes ir par šauru. **Alla prima** ir glezniecības paņēmiens, kas 16. gs. Itālijā tika saukts par **fa presto**.

Šos neartikulējamus svešvārdus var pārvērst artikulējamus, kā tas lielā mērā tiek arī darīts, piemēram: Latvijā kā krāšņumaugu dārzos bieži audzē Kalifornijas ešolciju (**Eschscholtzia californica**), kurai ir daudz formu un šķirņu. Efedru ģints (**Ephedra**) sugas ir ārstnieciski augi, kas satur alkaloidu efedrīnu, it īpaši suga **Ephedra equisetina**. Trópu joslā sastopamas ap 700 krótōnu sugas, no kurām pazīstamākā suga ir **Croton tiglium**. Indijā un Šrilankā mīt pāvu suga **Pavo cristatus**, dienvidaustrumu Āzijā – **Pavo muticus**, bet Kóngō baseinā – **Afropavo congensis**. No verbēnu dzimtas vitekšu (**Vitex**) ģints aptuveni 300 sugām dažas sugas izmanto kā augļukokus. Nozīmīgākā ileksu suga ir **Ilex paraguariensis**, kas aug Dienvidamerikā un no kuras lapām gatavo atspirdzinošu dzērienu mati jeb Paragvajes tēju.

Tādējādi latviskos tekstus pārstāv leksikas trejādas daļas – pašcilmes, mantotā un aizgūtā asimilētā jeb pašvārdu leksika, svešvārdu leksika un neartikulējamā jeb skatāmvrādu leksika. Skatāmvrādi ir tādādi vārdi, kas ir uztverami vizuāli un arī atveidojami tikai grafiski. Būtu jācenšas cik iespējams skatāmvrārdus pārveidot svešvārdos, taču šādas iespējas ir ierobežotas apzīmējamo vienību milzīgā daudzuma dēļ – tā, piemēram, pagājušā gadsimta astoņdesmitajos gados pasaulē rožu kultūrformu vien bija ap divdesmit pieci tūkstoši, kas nozīmē divdesmit piecus tūkstošus apzīmējumu jebkurā no pasaules valodām. Tāpēc neartikulējamā leksika jeb skatāmvrādi latviskos tekstos turpmāk ieņems arvien lielāku vietu.

Sniegšu vēl virkni piemēru, kas ņemti no pagājušā gadsimta otrās puses latviskiem tekstiem. *Vairoga pelargōnijas* (**Pelargonium peltatum**) ir piemērotas balkōnu, verandu, vestibulu apzaļumošanai, un šim nolūkam izmanto šķirnes – ‘Galilee’ (ziedi pildīti, sārti), ‘Charles Monsolet’ (pildīti, gaišmēļi) un ‘Velvet’ (pildīti, tumšsarkani). Trópisķājā Dienvidamerikā aug 2 viktōriju ģints sugas – karaliskā viktōrija (**Victoria amazonica**) un **Victoria cruciana**. Latvijā siltumnīcās audzē krizantēmu šķirnes **Mefo, Olympiade, May Shoemith, Royal purple** u. c. Latvijā gerberas sāka audzēt 20. gs. 60. gados ZA Bótāniskajā dārzā, kur līdz 1988. gadam tika izveidotas un apstiprinātas 15 šķirnes – **Ligita, Zeltene, Jaurīte** u. c. No flōribundrožu šķirnēm var minēt tādas kā **Satchmo, Jan Spek, Chie, Garnette, Sonia** u. c. No stīgotājrožu šķirnēm var minēt tādas kā **Bischofsstadt Paderborn, Feuerwerk, Chinatown** u. c. Latvijā ir rajōnēta pļavas skarenes šķirne **Priekuļu 129**. Latvijā pēc 1984. g. datiem ir rajōnētas 7 vasaras miežu šķirnes – **Ida, Otra, Maja, VV 6320, Abava, Nadja un Sv 66905**. Latvijā ieteiktās mežvīteņu šķirnes ir **Alba, Ville de Lyon, Nelly Moser, Mrs. Cholmondely un Lasurstern**. Vairākas sūreņu sugas bieži nodala atsevišķās **Bilderdykia, Fallopia un Reynoutria** ģintīs. Melisu galvenās kultivējamās šķirnes ir **Erfurter Aufrechte, Quedinburger un Niederliegende Melisse**. Pret slimībām izturīgas tōmātu šķirnes ir **Karlson, Lastočka** u. c. Plašākai audzēšanai ieteicamās astilbju šķirnes ir ‘**Amethyst**’ (mēļas), ‘**Betsy Cuperus**’ (sārtas), ‘**Bergkristal**’ (baltas), ‘**Cattleya**’ (mēļsārtas), ‘**Feuer**’ (tumšsarkanas), ‘**Weisse Gloria**’ (krēmbaltas), ‘**Prof.**

*van der Wielen` (baltas). Latvijā biežāk audzētās flókšu šķirnes ar baltiem ziediem ir `Schneeraus` un `August Schnee zwerg`. Asinszāļu dzimta ir saimnieciski nozīmīga augu dzimta, jo no ģinšu **Clusia** un **Calophyllum** dažām sugām iegūst sveķus, balzāmus un eļļas. Āra bērza fōrmai `Crispa` ir dziļi šķeltas lapas, fōrmai `Fastigiata` ir stāvi, stumbram līdztecīgi zari, bet fōrmai `Atropurpurea` lapotne ir tumšos purpura toņos. Iecienīti ir Kanādas papeles vīrišķie klōni `Serotina` un `Robusta`, kā arī sievišķie klōni `Marilandica` un `Harf`. Vietumis Latvijā aug 20. gadsimta 30. gados stādītie papeļu klōni `Lettland` un `Tristis Deutschland`. Labā apgaismojumā var audzēt visus kaktusus, bet mazāk saulainām novietnēm ir piemēroti ģinšu **Rebutia**, **Aylosteria**, **Lobivia**, **Pseudolobivia** un **Astrophytum** kaktusi. Visvairāk izplatītās senposmeņu dzimtas ir **Dinophilidae**, **Protodrilidae**, **Polygordiidae**, **Saccocirridae** un **Nerillidae**. Latvijā visbiežāk sastopamās gludspolīšu sugas ir **Zonitoides nitidus**, **Vitrea crystallina** un **Vitrea contracta**. Rīgas jūras līcī lielā daudzumā sastopama sānpelžu suga **Pontoporeia affinis**, upēs bieži **Gammarus pulex**, bet ezeros – **Gammarus lacustris**. Latvijā izplatītākās mitreņu sugas ir **Oniscus asellus**, **Trachelipus rathkei**, **Porcellio scaber**. Langusti mīt galvenokārt siltajās jūrās, un vairākas to sugas – **Palinurus vulgaris**, **Palinurus argus**, **P. interruptus** un **P. japonicus** – zvejo uzturam. Krabju vairums dzīvo jūrās, saldūdeņos tikai **Potamidae** dzimta ar 500 sugām, bet uz sauszemes – **Gecarcinidae** dzimta ar 20 sugām. Latvijas lielākās skrejvaboles pieder pie **Carabus** un **Cicindela** ģintīm, bet visvairāk izplatītās sugas ir **Carabus cancellatus**, **Pterostichus vulgaris**, **Amara fulva** un **Harpalus rufipes**. Latvijā kāpurmušas ir maz pētītas, taču dažas sugas atzīstamas par derīgām, jo iznīcina augu kaitēkļus – tādas ir, piemēram, suga **Dexiosoma caninum**, kas parazitē maijvabolēs, **Ernestia rudis** – priežu tinējos, bet **Phryxe vulgaris** – dažādos tauriņos.*